

הסוגיא העשרים וחמש – יציאת מצרים (ט ע"א - ע"ב)

- [1] דבר נא באזני העם (שמות יא ב) וגו'. אמרי דבי ר' ינאי: אין נא אלא לשון בקשה. אמר ליה הקב"ה למושה: בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם, שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק: ועבדום וענו אותם (בראשית טו יג) – קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד) – לא קיים בהם. אמרו לו: ולואי שנצא בעצמנו. משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורין, והיו אומרין לו: בני אדם מוציאים אותך למחר מבית האסורין ונותנין לך ממון הרבה, ואומר להם: בבקשה מכם, הוציאוני היום ואיני מבקש כלום.
- [2] וישאילום (שמות יב לו). אמר רב אמי: מלמד שהשאילום בעל כרחם.
- [3] איכא דאמרי: בעל כרחם דמצרים, ואיכא דאמרי: בעל כרחם דישראל.
- [4] מאן דאמר בעל כרחם דמצרים, דכתיב: ונות בית תחלק שלל (תהלים סח יג).
- [5] מאן דאמר בעל כרחם דישראל, משום משוי.
- [6] אמר רב אמי: מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן.
- [7] וריש לקיש אמר: עשאוה כמצולה שאין בה דגים.
- [8] "אדהיה אשר אהיה" (שמות ג יד). אמר ליה הקב"ה למושה: לך אמור להם לישראל, אני הייתי עמכם בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות. אמר לפניו: רבונו של עולם, דיה לצרה בשעתה! אמר ליה הקב"ה: לך אמור להם, אהיה שלחני אליכם.
- [9] "ענני ה' ענני" (מלכים א יח לו). אמר ר' אבהו: למה אמר אליהו ענני שתי פעמים? מלמד שאמר אליהו לפני הקב"ה: רבונו של עולם, ענני שתירד אש מן השמים ותאכל כל אשר על המזבח, וענני שתסיח דעתם כדי שלא יאמרו מעשה כשפים הם, שנאמר: ואתה הסבות את לבם אחרנית (שם).

מסורת התלמוד

[2] שהשאילום בעל כרחם מכילתא דרשב"י לשמות יב לו. [6-7] מכילתא דרשב"י לשמות יב לו; בבלי פסחים קיט ע"א; שמות רבה ג יא. [8] שמות רבה ג ו. [9] לעיל, סוגיא טו, "א"ר חלבו א"ר הונא", ר ע"ב.

רש"י

אותו צדיק אברהם. כמצודה שאין בה דגן דרך צידי עופות לזרוק דגן תחת מצודות כדי שיבאו עופות ונלכדין, וכשאין בה דגן אין עוף פונה אליה, כך ריקנו המצרים מכל ממונם. וינצלו – כתרוממו: ורוקיננו. כמצולה שאין בה דגים כמו מצולות ים, כלומר: בתוך התהום אין מצויין דגים אלא על שפת הים, היכא דאיכא מזון. דיה לצרה בשעתה דיה לצרה שיתאוננו בה בשעה שתבא עליהם, למה תדאיבם עכשיו בבשורה קשה. שתסיח דעתם מלבא בלבם מזמה של רשע להכחישני ולומר על ידי כשפים הבאתי האש הזאת.

תקציר הסוגיא

בראש סוגיא זו שתי דרשות אמוראים, לשמות יא ב ולשמות יב לו, בהתאמה [1-2]. לפי פסוקים אלו ניצלו בני ישראל את מצרים בשאילת כלי כסף וכלי זהב ושמלות. לפי הדרשה שבפיסקא [1] מפציר הקב"ה במשה לבקש מבני ישראל לשאול את הכלים; לפי הדרשה שבפיסקא [2] מכריחים המצרים את ישראל לקחת את הדברים. מימרות נוספות [6-7] מתארות את הניצול המוחלט של מצרים. בפיסקא [8] מובאת דרשה לתארי הקב"ה "אהיה אשר אהיה" ו"אהיה" שבשמות ג יד. התואר הכפול, "אהיה אשר אהיה", מתפרש כרמז לשעבוד זה ולשעבוד מלכויות; לתואר זה מגיב משה במלים "דיה לצרה בשעתה", והקב"ה חוזר ומשתמש בתואר המקוצר, "אהיה", המתייחס אך ורק לשעבוד זה. דרשה זו מובאת כנראה משום שהיסוסו של משה כאן מזכיר את הצורך להפציר בו לעודד את ישראל לנצל את מצרים, כמובא בפיסקא [1]. בפיסקא [9] דורש רבי אבהו את הביטוי "ענני ה' ענני" (מלכים א יח לו), שמבנהו דומה לביטוי "אהיה אשר אהיה".

דומה שמטרתה העיקרית של הסוגיא היא להסביר את המושג "חפזון דמצרים", שהוזכר בסוגיא הקודמת כמרכיב הגאולה שהתרחש "בערב". אמנם היה נראה יותר להסביר שמדובר במעשה המצרים בשמות יב לג, שהתרחש לאחר מכת הבכורות בחצות הלילה: "ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ כי אמרו כלנו מתים", אך חיפזון דמצרים המוזכר בסוגיא הקודמת התרחש בערב והסתיים עד חצות. לכן מביאה הסוגיא שלנו את הדרשה שבפיסקא [2], כדי להסביר שמדובר בחיפזון אחר של מצרים, שהתרחש מוקדם יותר בלילה: הפצרת המצרים בבני ישראל לקחת מהם כלי כסף וכלי זהב ושמלות.

הדרשות בפיסקאות [1-2] יוצאות דופן בכך שהן מביעות הסתייגות מניצול מצרים. פרשנות אחרת של חז"ל לתופעה, וכן דברי פילון ויוסף בן מתתיהו, מצדיקים את הניצול, כפיצוי על שנות העבדות.

מבנה הסוגיא ומהלכה

סוגיא זו מובאת כאן כדי להסביר את המונח "חפזון דמצרים" שבסוגיא הקודמת ("אכילת פסחים", ט ע"א) ואת הנאמר שם:

אמר רבי אבא: הכל מודים כשנגאלו ישראל ממצרים לא נגאלו אלא בערב וכשיצאו לא יצאו אלא ביום תניא נמי הכי: הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה (דברים טו א). וכי בלילה יצאו? והלא לא יצאו אלא ביום, שנאמר: ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה (במדבר לג ג), אלא מלמד שהתחילה להם גאולה מבערב.

המונחים "חפזון דמצרים" ו"התחילה להם גאולה" לא נתפרשו שם, אך מן הסתם הכוונה היא להפצרת המצרים בישראל לצאת, כמתואר בשמות יב ל-לג. אירוע זה התרחש בלילה לפי שמות יב ל, ולאחר חצות הלילה, שהרי מדובר בתגובה למכת הבכורות, שהתרחשה בחצות. אך קשה לפירוש זה מדוע מכונה שעה זו "ערב"? מדובר בחלקו השני של הלילה! לכן פירש בעל הסוגיא שלנו שחיפזון דמצרים, שהוא תחילת הגאולה, הוא הפצרת המצרים בישראל לקחת מהם כלי כסף וכלי זהב ושמלות. ואף על פי שלא נאמר במפורש מתי שאלו בני ישראל מן המצרים רכוש זה, מפרש בעל האגדה שמדובר בתחילת הערב, בשעת אכילת הפסח, והיינו תחילת הגאולה, חיפזון דמצרים.

וכדי להוכיח פירוש זה, מביא בעל הסוגיא שני מדרשי אגדה בעניין: הראשון מוכיח ששאיילת הרכוש התרחשה ביום או בלילה שלפני היציאה ממצרים ("בני אדם מוציאין אותך למחר מבית האסורים", [1]), והשני מוכיח שדווקא המצרים ולא בני ישראל ("בעל כרחם דישראל", [3]), נחפזו בעניין השאלת הרכוש, ולכן מן הראוי לכנות את שעת השאיילה "חפזון דמצרים".

פיסקאות [8] ו-[9] קשורות זו בזו קשר הדוק, שהרי שתיהן דורשות כפלי לשון בביטוי בעל שלוש מילים בצורת א-ב-א: "אהיה אשר אהיה" ו"ענני ה' ענני". אך הקשר בינן לבין עיקר עניינה של הסוגיא, ניצול מצרים, הנידון בפיסקאות [10]-[7], רופף למדי. אמנם גם "אהיה אשר אהיה" קשור ליציאת מצרים, אך ניתן היה להביא דרשות רבות בהזדמנות זו בעניין יציאת מצרים, וקשה להבין מה ראה בעל הסוגיא שלנו להביא דווקא שתי דרשות אלו.

אך העניין מתבהר כשמביאים בחשבון שגירסת הדפוס בפיסקא [1] היא קונפליציה של שתי גירסאות. גירסת כתב יד פירנצה, המשתמר גם בקטע אוקספורד ב: "אמרי דבי רבי ינאי: אין נא אלא לשון בקשה. אמר לו הקב"ה למשה: משה, בבקשה ממך, לך אמור להן לישראל וישאלו, וגירסת כתבי היד פריז ומינכן: "אמרי דברי רבי ינאי: אין נא אלא לשון בקשה. אמר לו הקב"ה למשה: לך אמור להן לישראל, בבקשה מכם שאלו". בדפוס נשתמרו שתי ה"בבקה", אך אין ספק שהגירסא הנכונה היא זו עם הבקשה הראשונה דווקא: "בבקשה ממך", שכן בפסוק נאמר "דבר נא באוזני העם" ולא "וישאלו נא". ואם כן, הן פיסקא [1] הן פיסקא [8] עוסקות בבקשות מהקב"ה למשה להביא בפני העם מסר המעורר התנגדות מצדו.

עיוני פירוש

[1] אמרי דבי ר' ינאי: אין נא אלא לשון בקשה. אמר ליה הקב"ה למשה: בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם, שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק: ועבדום וענו אותם (בראשית טו יג) – קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (בראשית טו יד) – לא קיים בהם. אמרו לו: ולואי שנצא בעצמנו

דרשות חז"ל האחרות בעניין ניצול מצרים וכן דברי פילון ויוספוס מצדיקים את הניצול כפיצוי כספי על השעבוד¹; משום שהשאלום המצרים מבלי שיבקשו²; או משום שנתנו להם המצרים את הרכוש כמתנה³. הדרשה שלנו יחידאית בכך שהיא מודה בבעיה המוסרית שבעניין, ומייחסת את ניצול מצרים לקב"ה, שאינו מוגבל בכללי המוסר, ובעל כורחו של משה. ואפשר שיש כאן הרחבה של הדרשה דלהלן [2, 5] אשר לפיה השאלום "בעל כרחם לישראל". אך במקורו שימש "בעל כרחם" במונח אחר. ראה להלן, עיוני פירוש לפיסקאות [2-5].

בבקשה ממך, לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם, שאלו ממצרים
כלי כסף וכלי זהב

ראה לעיל, מדור "מבנה הסוגיא ומהלכה", שם הטעמנו שהגירסא הנכונה כוללת רק את המילים "בבקשה ממך" ולא את המילים "בבקשה מכם". ולפי זה, ההמשך: "אמרו לו: ולואי ונצא בעצמנו" והמשל המובא בעקבותיו, אינם באים להסביר את הצורך בבקשה מטעם הקב"ה בעניין ההשאלה, אלא עניין בפני עצמו הוא: הקב"ה היה צריך להפציר במשה בלשון "נא" לבקש מישראל לנצל את מצרים כדי להתגבר על ההתנגדות המוסרית של משה, ואילו משה נתקל בהתנגדות פרוזאית יותר מצד העם הנואש, שמטבע הדברים לא היה להם "ראש" לענייני כסף כששחרורם הפיזי היה באופק. ומוכן כיצד נוצרה הגירסא "בבקשה מכם", לאחר שההמשך "ולואי ונצא בעצמנו" והמשל הוצמדו לדרשת הכתוב "דבר נא".

1 בבלי סנהדרין צא ע"א ומקבילות; ספר היובלים מח יח; פילון, חיי משה א, כה. וראה גינצבורג, *Legends of the Jews*, כרך ה, עמ' 436, הערות 232-233.

2 ראה להלן, עיוני הפירוש לפיסקאות [2-5], והמובאה שם ממכילתא דרשב"י.

3 יוסף בן מתתיהו, קדמוניות ב, יד, ו.

[5-2] וישאילום (שמות יב לו). אמר רב אמי: מלמד שהשאילום בעל כרחם. איכא דאמרי: בעל כרחם דמצרים, ואיכא דאמרי: בעל כרחם דישראל. מאן דאמר בעל כרחם דמצרים, דכתיב: ונות בית תחלק שלל (תהלים סח יג). מאן דאמר בעל כרחם דישראל, משום משוי

דרשה זו, המובאת כאן בשם רבי אמי, נמצאת גם במכילתא דרשב"י לשמות יב לו: "וישאילום – מה שהשאילום לא הגיעום והיו משאילין אותן בעל כורחן. מלמד שהיו יראים מהם כבני אדם שיריין מן קוניהן". רד"צ הופמן מפרש: "לא הגיע להם, כלומר לא רצו ליטול הכל", כנראה משום שיראו מאדוניהם המצרים, כאמור בהמשך, ואלו השאילום בעל כורחם. ומכאן ברור שמדובר "בעל כרחם דישראל". ונראה שמי שפירש "בעל כרחם דמצרים" תפס את לשון הכתוב "זה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום וינצלו את מצרים" (שמות יב לו), ונתינת חן זה היא "בעל כרחם דמצרים". על כל פנים, הפירוש המקורי של הביטוי הוא ודאי "בעל כרחם דישראל", ודרשה זו אף היא באה במקורה כדי להצדיק את מעשה הניצול, לא על ידי ייחוס הרעיון לקב"ה בעל כורחם דישראל, כבדרשת רבי ינאי לעיל [1], אלא באמצעות הצגת העניין כתאונה או כאי הבנה. הקב"ה ביקש מהעם לשאול חפצים. הם אמנם שאלו מעט רכוש, אך טרם הגיע מעט זה לידיהם, הכריחום המצרים לקחת רכוש גדול. אמנם אף רכוש גדול זה לא היה אלא בהשאלה, אך ודאי שאין להאשים את השואל אם אינו מחזיר רכוש שהושאל לו בעל כורחו, ומעט הרכוש ששאלו נבלע בתוך הרכוש הרב שהושאל להם בעל כורחם, ואף עליו ניתן לומר: "המוציא מחברו עליו הראיה".

[7-6] אמר רב אמי: מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן. וריש לקיש אמר: עשאוה כמצולה שאין בה דגים

דרשות אלו מובאות גם הן במכילתא דרשב"י הנ"ל: "וינצלו את מצרים (שמות יב לו): עשאוה כמצולה זו שאין בה דגים, דבר אחר: עשאוה כמצודה זו שאין בה דגן". ברור ששתי דרשות אלו הן גלגול של דרשה אחת. אך אף אחת מהן אינה מטפורה מתאימה: אין אוגרים דגן במצודה דווקא אף אם נפרש מצודה לשון מבצר, וגם אין מרוקנים את תהומות הים מדגים. והיה נראה לומר שהדרשה המקורית היתה: "כמצודה שאין בה דגים", מצודה לשון רשת, ומכאן נתגלגלו שתי הדרשות האחרות. אך הדבר קשה, שהרי דורשים את המילה "וינצלו", וכמעט ואין קשר בין המילה "וינצלו" לבין המילה "מצודה", וברור שהדרשה המקורית צריכה לכלול את המילה "מצולה" או כיוצא בה.

גרעיני חיטה חולים ורוים, האם אחת מהן היא הניצולות?

והנה, כתב יד מינכן גורס ההפך מגירסת הדפוס והספרים האחרים: "א"ר אמי: מלמד שעשאוה כמצולה שאין בה דגן, ור' שמעון בן לקיש אמר: שעשאוה כמצודה שאין בה דגים". וגירסא דומה בדברי רבי אמי מובאת בהלכות גדולות דפוס ברלין⁴ ובכתבי הגאונים: "כמצולה שאין בה דגן".⁵ והנה, בתוספתא תרומות י ג, עמ' 160, מצאנו את המילה "ניצולת" או "מצולה" בנוגע לדגן; נוסח כתב יד וינה הוא: "הניצולות והרקבוניות של תרומה אסורות"; ונוסח כתב יד ארפורט: "המצולות והרקביבית של תרומה אסורין". שאול ליברמן פירש ניצולת או מצולה במונח "זרע דגן שהוא ריק באמצע ואינו עושה קמח",⁶ ועל פי זה פירש את הביטוי אצלנו.⁷ ונראה שברבות הימים נשתכחה המילה הנדירה ניצולת או מצולה במובנה זה, ולכן החלו לפרש מצולה לשון מצולות ים, והחליפו "דגן" ב"דגים", בהתאם. בשלב מאוחר יותר המירו גם "מצולה" ב"מצודה", דימוי המתאים יותר להקשר, ובספרים נשתמרו גילגולים שונים של נוסחאות אלו, שיוחסו לרבי אמי ולריש לקיש.

[8] דיה לצרה בשעתה

הפתגם נמצא רק כאן ובמקבילה בשמות רבה לשמות ג ו בספרות חז"ל, אך אין ספק שמדובר בביטוי עממי עתיק יותר, ששובץ כאן משפת העם. והשווה מתי ו לד.

[9] ענני ה' ענני (מלכים א יח לו) וכו'

ראה לעיל, הדיון בסוגיא טו, "א"ר חלבו אמר רב הונא", ו ע"ב, עיוני הפירוש לפיסקא [22].

אליהו בהר הכרמל מצוירי בית הכנסת בדורא אירופוס

4 עמ' 593-594.

5 אוצר הגאונים, ברכות, הפירושים, עמ' 9, 107.

6 הפירוש הקצר, על אתר שם.

7 תוספתא כפשוטה א, עמ' 466.